

Карикатура як один із інформаційних механізмів конструювання образу війни Росії проти України: за матеріалами “The Times” і “The Sunday Times”

Руслан Куцик (ORCID 0000-0001-5631-9385)

Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

АНОТАЦІЯ

У статті подано авторське бачення щодо карикатури як інформаційного механізму конструювання образу війни Росії проти України. Предметом дослідження стала сатирична графіка одного із найбільш відомих та авторитетних видань у світі – британської газети “The Times” та її окремого недільного видання “The Sunday Times”. Хронологічно робота охоплює невеликий, але показовий період: перших 7 днів повномасштабної збройної агресії Росії. В цей час світові масмедіа у буквальному сенсі «вибухнули» інформаційними повідомленнями про події в Україні.

У результаті дослідження встановлено, що з перших днів повномасштабної війни карикатуристи “The Times” і “The Sunday Times” зайняли чітко виражену проукраїнську та антиросійську позицію. Головним об’єктом їхнього висміювання став В. Путін, за яким було закріплено серію різних образів: “російсько-радянський вождь”, “напівголий мачо” та “карлик”. Зі збільшенням кількості ракетних обстрілів українських міст та вбитих мирних жителів, автори карикатур ще більш зневажливо поставилися до образу російського президента, підкреслюючи факт його деградації як виду “Людини розумної”. Прямою контроверзою негативного образу В. Путіна став позитивний образ українського президента. Перед читачами “The Times” і “The Sunday Times” В. Зеленський постає у вигляді “великого лідера”, який, уособлюючи Україну та її народ, мужньо протистоїть наступу російської армії. Звернули увагу карикатуристи й на образ політичних лідерів Заходу, які також піддані критиці через неспроможність успішно протидіяти збройній агресії Росії. Окремо висміяно політику британського уряду щодо врегулювання питання в’їзду українських біженців до Сполученого Королівства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

каркатура,
інформаційний механізм,
конструювання образу,
війна Росії проти
України,
повномасштабне вторг-
нення,
газета,
The Times,
The Sunday Times

Вступ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. стало найбільшою політичною катастрофою з часів Другої світової війни. Подія такого масштабу викликала значний резонанс у світі. Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) у буквальному сенсі «вибухнули» інформаційними повідомленнями про збройну агресію Росії проти України. Не була винятком у цьому й найстаріша щоденна британська газета “The Times”.

25 лютого на першій шпальті нового випуску було надруковано масштабну фотографію постраждалої українки Олени Курило, якій вдалося вижити після ракетних ударів Росії по Харківщині. В центрі сторінки, крупним шрифтом, розміщувався емоційний заголовок: “A dark day for Europe”. При цьому, замість традиційного варіанту (чорний шрифт на світлому папері) назва газети була надрукована на чорному фоні (рис. 1)¹.

Рис. 1 Перша шпальта випуску «The Times» від 25 лютого 2022 р.

¹ A dark day for Europe. (2022, February 25). *The Times*, 73716.

Левову частку інформаційного контенту про події в Україні в сучасних ЗМІ становлять статті та фотографії. Останні, поряд з відеоматеріалами, відіграють одну із ключових ролей в утвердженні в суспільстві тих чи інших образів. Водночас, серед опублікованих матеріалів можна знайти й такий тип зображення як карикатура. Не зважаючи на розвиток інформаційних технологій та різних засобів поширення інформації, карикатура не втратила своєї актуальності, про що свідчать реакції людей у соціальних мережах. Виступаючи продуктом людської творчості, сатирична графіка виступає як засобом критики, так і механізмом утвердження в суспільстві тих чи інших стереотипів та образів. Цей аспект й зумовлює необхідність вивчення карикатури як одного із інформаційних механізмів конструювання образу війни Росії проти України.

Сатирична графіка неодноразово ставала предметом вивчення. Перші спеціальні роботи у цьому напрямку з'являються у XIX – на початку XX ст. (*Wright, 1865; Lynch, 1927*). Надалі інтерес дослідників до вивчення сатиричної графіки невпинно зростає. У цьому контексті, найбільшу зацікавленість в науковців викликають саме періоди соціальних потрясінь: війн, голодоморів, епідемій, економічних криз, екологічних лих тощо. Сучасна історіографія з вивчення карикатури як інформаційного засобу політичної агітації та пропаганди є надзвичайно обширною. Серед дослідників, праці яких на нашу думку мають найбільш актуальний характер, слід відзначити наступних: L. Streicher (1967), E. Demm (1993), H. Duccini (2001), M. Hewitson (2013), Ch. Gilbert (2021), L. Pytlova (2014a, 2014b, 2014c, 2016a, 2016b), R. Kutsyk (2017), O. Salata (2013), O. Maievskiy (2018) та ін. З поміж останніх якісних досліджень, які побачив світ, є колективна праця “Comic empires. Imperialism in cartoons, caricature, and satirical art” за редакцією R. Scully і A. Varnava (2020). Прикметною ознакою роботи є її широка географія, що дозволило простежити регіональні особливості зв'язку між імперіалізмом та сатиричною графікою. Водночас, незважаючи на широку сучасну історіографію, питання збройної агресії Росії проти України та її відображення у політичній карикатурі залишається поза увагою наукової спільноти. На сьогодні існує лише кілька напрацювань у цьому контексті. Серед них, слід відзначити насамперед роботи M. Yatsmyrska (2015), V. Katola (2017) та L. Pytlova (2019) та Y. Burakov (2019). Таким чином, заявлена в статті проблема дослідження розглядається вперше, що зумовлює її актуальність та наукову новизну.

Методи дослідження

Важливим теоретико-методологічним завданням роботи є з'ясування дефініції «каркатура» та її функціонального призначення. Слово походить від італійського дієслова “caricare” (“to load,” “to surcharge” as with exaggerated detail) (Ames, 2021). Перше визначення поняття дав британський письменник, філософ та медик Thomas Browne у “Letter to a Friend” опублікованого у вигляді брошури 1690 року: “When men’s faces are drawn with resemblance to some other animals, the Italians call it, to be drawn in caricature” (Browne, 1835: 42). Тобто, під поняттям “каркатура” насамперед розумілося спотворене зображення обличчя людини.

Слід відзначити, що саме такий варіант тлумачення й закріпився в англомовному світі. Так, одна із найповніших та найстаріших енциклопедій у світі “Britannica” подає наступне визначення: каркатура – це спотворене зображення особи, типу чи дії; зазвичай, головна риса чи характеристика об’єкта виділяється та перебільшується, або частини людського тіла замінюються на риси тварин, птахів чи рослин, або ж проводиться аналогія з діями тварин (Ames, 2021).

Поряд з поняттям «каркатура» в англомовній літературі також використовується слово “cartoon”. Спочатку воно означало повного розміру малюнок-шаблон для створення твору мистецтва. Починаючи з середини XIX ст., завдяки політиці журналу “Punch”, “cartoon” почав означати художню пародію або сатиричний малюнок, головна увага якого зосереджена на сучасній політичній події (Ames, 2021). Отже, каркатура – це сатиричний малюнок, який висміює конкретну людину та її риси, тоді як “cartoon” є повноцінним сюжетом про ті чи інші події.

В українській мовній традиції для позначення сатиричної графіки використовується лише поняття «каркатура», яке має універсальний характер та охоплює різні типи гумористичних зображень, незалежно від об’єкта та сюжету висміювання. Так, “Енциклопедія Сучасної України” подає наступне визначення: це зумисне пародійне, сатиричне чи гумористичне зображення (переважно графічне) події або людини (Savchuk, 2012).

Редактори “The Times” і “The Sunday Times” для позначення сатиричної графіки використовують саме термін “cartoon”, що зумовлено характером ілюстрацій. Більшість опублікованих малюнків являють собою сатиру не стільки на конкретну людину чи її зовнішні риси, а скільки на подію чи явище в цілому. Через те, що в українській мові поняття “cartoon” не має відповідника, то для більшої функціональності у статті використано саме термін «каркатура», під яким розуміються усі типи сатиричних зображень, незалежно від об’єкта та сюжету висміювання.

Історична цінність карикатур полягає у їх джерелознавчому аспекті. Вони виступають одним із засобів фіксації навколишніх подій та процесів. Дослідники R. Scully та A. Varnava зауважують, що через емоційну природу, відносну безпосередність і багатозначне значення, каркатури є чудовим способом доступу до минулого. Виступаючи своєрідними «підказками» та маркерами соціальної та політичної динаміки, вони часто краще розкривають минуле «насправді», ніж будь яке письмове слово (Scully & Varnava, 2020: 5).

Варто зазначити, що каркатури не є «пасивними відбивачами» реальності і також ніколи «пасивно» не сприймаються читачами. Швидше навпаки, вони допомагають викристалізувати ставлення та виразити змістовним і лаконічним способом мислення широкого сегменту суспільства (як минулого, так і теперішнього). Саме ця здатність до спрощення та сутності робить каркатуру таким потужним видом мистецтва (Scully & Varnava, 2020: 5–6). Таким чином, каркатури є не тільки засобом фіксації інформації, але й ретранслятором ідей та стереотипів своїх творців і цільової аудиторії, що є надзвичайно важливим для досліджень, присвячених вивченню індивідуальних та колективних уявлень про ті чи інші події, явища та процеси.

Водночас, потрібно розуміти, що сатирична графіка не завжди є джерелом «істинності». Рівень правдивості її змісту залежить від ряду факторів, зокрема: середовища (політичний режим, соціальні потрясіння), замовника (влада, організація, редакція видання, людина) та переслідуваної мети (поширення інформації, політична агітація, пропаганда,). Так, нерідко в історії карикатура використовувалася як один із інформаційних інструментів пропаганди та насадження в суспільстві образів далеких від реальності. Подібні практики активно застосовувалися у тоталітарних імперіях ХХ ст. (Радянському Союзу та Третьюому Райху). Сьогодні ця традиція продовжує існувати в тих країнах де зберігається авторитарний політичний режим. Сюди можна віднести Росію, Китай, Північну Корею та ін.

Насамкінець відзначимо, що в історії важко прослідкувати випадки, коли сатирична графіка змінювала політичний ландшафт, впливали на моделі голосування або стала причиною повалення урядів, але можна навести приклади окремих побоювань, які свідчать про ймовірність досягнення нею таких цілей. Так, свого часу карикатура здавалася настільки небезпечною для політичного режиму французького імператора Наполеона III, що він започаткував цензурний апарат, спеціально спрямований на стримування її впливу (*Scully & Varnava, 2020: 6*).

Результати та обговорення

Газета «The Times» була заснована в 1785 р. редактором і видавцем John Walter. Протягом перших трьох років вона називалася «Daily Universal Register», поки в 1788 р. не змінила назву на «The Times», ставши таким чином першою газетою у світі, яка використовувала назву «Times». У 1822 р. як окреме видання було засновано «The Sunday Times». У 1966 р. обидва видання придбав Lord Roy Thomson. Це був перший випадок, коли «The Times» і «The Sunday Times» опинилися в одній власності під егідою новоутвореної компанії Times Newspapers Limited (TNL). У 1981 р. обидві газети купив міжнародний медіамагнат Rupert Murdoch. З того часу «The Times» і «The Sunday Times» є частиною однієї із найбільших світових медіакомпаній «News Corp UK & Ireland Limited» (більш відома як News UK або News International)².

Упродовж більше як 200 років з моменту свого заснування «The Times» виходив у класичному для газет широкому форматі. Проте з 1 листопада 2004 р. газета перейшла на табloidний варіант (*Snoddy, 2004*). Таке рішення було зумовлене сучасними реаліями. З цього приводу, цілком слушно висловився британський журналіст Raymond Snoddy, який у своїй статті «Why the Times had to change» зауважив:

“Newspapers are under the competitive cosh from the ever-expanding electronic media... The move, however unsettling it may be in the short term for traditional Times readers, is an important example of serious newspapers reinventing themselves for a more competitive media age” (*Snoddy, 2004*).

Рішення про перехід газети на табloidний варіант було дійсно революційним з точки зору газетної індустрії, але й це не давало гарантій щодо забезпечення конкурентоспроможності видання на сучасному

² About us. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/static/about-us/>

ринку інформації. Розвиток Інтернету та соціальних медіа диктували свої умови, а тому, «The Times» і «The Sunday Times» змушені були на них реагувати. Результатом нової політики редакції стало створення у 1996 р. власних вебсайтів (спочатку the-times.co.uk і sunday-times.co.uk, а пізніше timesonline.co.uk). У 2010 р. відбулася значні зміни у функціонуванні електронних версій обох видань. Зокрема, News UK оголосила про створення двох нових сайтів: thetimes.co.uk і sundaytimes.co.uk, доступ до яких став платним. Для користувачів запроваджувалася платна тижнева підписка за 2 фунти стерлінгів або ж на день за 1 фунт стерлінгів³. На цьому інформатизація «The Times» і «The Sunday Times» не закінчилася.

Інтенсивний розвиток інтернет-мережі та вебтехнологій на початку 2000-х рр. сприяв появі такого явища як «соціальні медіа». Під ними розуміється використання вебсайтів соціальних мереж для відображення інформаційного контенту та створення власної читацької аудиторії⁴. Сьогодні найбільшими платформами у світі для соціальних медіа є: Facebook, Twitter, Instagram, Pinterest, YouTube та ін. Для багатьох, особливо для молодого покоління, саме вони є головним джерелом новин. Зважаючи на цю обставину, у 2014 р. було створено персональну сторінку «The Times and The Sunday Times» у соціальній мережі Instagram⁵, а вже наступного року у Facebook⁶. Станом на 19.08.2022 р. кількість підписників на сторінці Instagram добігала майже мільйона і складала 954 тис. осіб. У Facebook, вона дещо менша і становила 856 тис. Хоч обидва профілі мають майже однаково чисельність аудиторії, але більша активність спостерігається саме в Instagram.

Змістове наповнення «The Times» і «The Sunday Times» доволі різноманітне, охоплюючи практично всі сфери життєдіяльності людини. Оскільки обидва видання являють собою класичний тип табloidу, то левову частку їхнього контенту становлять саме візуальні матеріали, серед яких окреме місце відводиться сатиричній графіці. Так, у кожному з номерів обох видань в розділі «Comment» системно публікуються карикатури на найбільш актуальні політичні, економічні та соціокультурні проблеми. Безумовно, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну викликало значний інтерес у карикатуристів.

Перша карикатура у цьому контексті була надрукована на другий день активних бойових дій 25 лютого (рис. 2)⁷. На ній, в одній шерензі зображено головних теоретиків марксизму Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, комуністичних очільників Радянського Союзу Володимира Леніна та Йосипа Сталіна і президента Росії Володимира Путіна. У верху до ілюстрації дода-

³ The Times and The Sunday Times launch new look, pay to view websites. (2010, May 26). *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/the-times-and-the-sunday-times-launch-new-look-pay-to-view-websites-9wzp76ksmdp>

⁴ Social media. (2022, June 13). *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/social-media>

⁵ «The Times and The Sunday Times». *Instagram*. <https://instagram.com/thetimes>

⁶ «The Times and The Sunday Times». *Facebook*. <https://www.facebook.com/timesandsundaytimes>

⁷ Brookes, P. (2022, February 25). Cartoon “Back in the USSR”. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/peter-brookes-times-cartoon-february-25-2022-n8wxk6037>

но підпис "Back in the USSR". Подібний сюжет карикатури демонструє читачу факт наслідування російським керівництвом радянської моделі поведінки, характер-

ною ознакою якої було застосування сили та примусу для досягнення поставлених цілей.

Рис. 2. Caricature №1. Peter Brookes, "Back in the USSR", The Times, 2022, February 25

Очевидно, що серія збройних агресій Росії проти колишніх «союзних республік» у 2008, 2014 та 2022 рр. є прямим свідченням бажання кремлівської верхівки реінкарнувати СРСР, де Москві знову належатиме роль керівного центру. Ще у 2005 р. в щорічному телезверненні до Федеральних зборів Росії В. Путін заявив, що розвал Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ сторіччя (Putin nazvav, 2005). У зверненні від 21 лютого 2022 р. у якому було офіційно визнано незалежність так званих сепаратистських, маріонеткових утворень "ДНР" і "ЛНР", кремлівська пропагандистська риторика досягла апогею. У майже годинній промові В. Путін озвучив власну версію історії України у ХХ – на початку ХХІ ст., яку можна звести до трьох ключових тез: Україну створив В. Ленін; історична Росія – це весь колишній Радянський Союз; Україна ніколи не мала власної стійкої державницької традиції¹.

Безумовно, що така риторика В. Путіна є інформаційною пропагандою, покликаною утвердити в суспільній свідомості росіян ідею про слабкість України як самостійної незалежної держави, а разом виправдати власні плани щодо зміни політичної карти Європи шляхом збройної агресії. Подібні практики не можуть не викликати асоціацій з діями колишнього Радянського Союзу, на що і прямо вказує карикатура Пітера Брукса "Back in the USSR".

26 лютого у "The Times" було опубліковано другу карикатуру, присвячену подіям в Україні (рис. 3)². На ній зображено президента США Джозефа Байдена, президента Франції Еммануеля Макрона та прем'єр-міністра Сполученого Королівства Бориса Джонсона, які намагаються символічними жестами та квітами зупинити В. Путіна, що рухається на танку. Опублікована ілюстрація є сатирою на недостатню дієвість західних санкцій, які не спроможні зупинити збройну агресію Росії.

Децю подібною за своїм змістом є карикатура Мортена Морланда, опублікована у "The Sunday Times" від 27 лютого (рис. 4)³. Сюжет картини розгортається в дорогому ресторані. Відвідувачі, сидячи за своїми столиками в класичних сукнях та костюмах, без надмірної стурбованості спостерігають як В. Путін з надпитою пляшкою горілки у руках здійснює напад на президента України В. Зеленського. З-поміж присутніх також є й Б. Джонсон, який, не зважаючи на ситуацію, спокійно на неї споглядає, паралельно продовжуючи їсти. Цілком очевидно є спроба автора підкреслити флегматичність дій та реакції уряду Сполученого Королівства на війну Росії проти України.

¹ Obrashchenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii. (2022, February 21). *Ofitsialnii sait Prezidenta Rossii*. <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>

² Brookes, P. (2022, February 26). Cartoon "Sanctions". *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/peter-brookes-times-cartoon-february-26-2022-cn3ll3wqj>

³ Morland, M. (2022, February 27). Cartoon. *The Sunday Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/morten-morland-sunday-times-cartoon-february-27-2022-2qv69mjbj>

Рис. 3. Caricature №2. Peter Brookes, "Sanctions", The Times, 2022, February 26

Рис. 4. Caricature №3. Morten Morland, The Sunday Times, 2022, February 27

Окремо слід наголосити на образі російського президента, якого в усіх карикатурах зображено у напівголому вигляді. Такий сюжет пов'язаний з історією 2009 р. Тоді провідні російські інформаційні агентства опублікували добірку офіційних фотографій з літнього відпочинку В. Путіна в одному із віддалених регіонів Сибіру. На більшості знімків російський прем'єр-міністр одягнений у військовий одяг та чере-

вики, проте на кадрах з їзди верхи на коні він без сорочки (Rodgers, 2009). З того часу за російським президентом закріпився саркастичний образ «напівголого мачо», який почав систематично використовуватися карикатуристами по всьому світі.

Водночас, попри висміювання, у перших трьох карикатурах В. Путін займає домінуючі позиції та виглядає достатньо самовпевненим. Такий сюжет зу-

мовлений рядом обставин. З перших днів повномасштабного вторгнення Росії у багатьох виникало ключове питання: скільки протримається Україна. За своїми військовими потужностями російська армія займає друге місце у світі після США. Відтак, з точки зору співвідношення військових сил, протистояння України з таким гігантом рівноцінне програву. Саме така думка була поширена в перші дні серед міжнародного загалу. У березні в ЗМІ з'явилася інформація про те, що в день повномасштабного вторгнення окремі західні політики давали Україні лише декілька годин, зокрема, як зазначав український посол Андрій Мельник, таку позицію висловив міністр фінансів Німеччини Christian Lindner (*U Berlini davaly...*, 2022).

Незважаючи на песимістичні настрої західного політикуму характер подій в Україні набув неочікуваного повороту. Перші дні війни продемонстрували слабкість та хаотичність дій російської армії. План захопити Київ за кілька днів провалився. Відтак, окреслилася нова реальність, в якій Україна продемонструвала спроможність активно протидіяти загарбницьким планам Кремля. Такий хід подій значно вплинув на скептичні настрої західних політиків та аналітиків, а разом, позитивно позначився й на іміджі України.

Зміни стосувалися не тільки загального образу України, але й окремих політичних лідерів. У цьому контексті, найбільш кардинальної трансформації зазнав саме образ В. Зеленського. Його участь у передвиборчій кампанії в Україні 2019 року, вихід до другого туру та абсолютна перемога (73,22%) викликала значний резонанс закордоном. Шпальти авторитетних видань були наповнені статтями з наступними заголовками: "Hoping for peace, Ukraine's voters appear likely to elect a comedian as president" (Troianovski, 2019); "I've come to break the system, says comedian leading polls for Ukraine's presidential election" (Parfitt, 2019); "Ukraine Election: Volodymyr Zelensky, TV Comedian, Trounces President" (Higgins & Mendel, 2019); "Comedian wins landslide victory in Ukrainian presidential election" (Walker, 2019); "Ukraine election: Comedian Zelensky wins presidency by landslide" (2019).

В усіх публікаціях до прізвища В. Зеленського додано атрибуцію «комік». Очевидно, що західні оглядачі дуже скептично поставилися до вибору України. Така риторика була зумовлена трьома ключовими факторами: колишньою комедійною діяльністю В. Зеленського, відсутністю політичного досвіду та конкретного плану дій. З цього приводу "The Guardian" писала: «His campaign blurred the lines between the real-life Zelenskiy and his on-screen persona. Like the fictional president of his television series, Zelenskiy has promised to clean up politics and end the stranglehold of the oligarchy over Ukraine, but he has offered little by way of specifics» (Walker, 2019).

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. значно вплинуло на загальний образ В. Зеленського, який трансформувалася з «президента-коміка» у «президента-лідера». Згідно результатів опитування, проведеного Соціологічною групою "Рейтинг" станом на 26–27 лютого 91% українців підтримували дії президента¹. Рішуча позиція В. Зе-

ленського залишитися в Україні та продовжувати вести боротьбу також викликала схвалення у західних лідерів та ЗМІ. З цього приводу "The Washington Post" писала:

"Just a few years ago, Volodymyr Zelensky was a comedian and actor playing Ukraine's president on television. Now, he's a real-life wartime leader directing his country in its fight against a Russian invasion. ...he has earned the respect of much of the Ukrainian public by refusing to flee the capital. Instead, he has walked the streets of Kyiv and urged Ukrainians to resist, while crafting a successful communications strategy that has won the hearts and minds of European leaders and voters" (*Pietsch & Westfall, 2022*).

Така кардинальна трансформація образу президента В. Зеленського не могла пройти повз увагу карикатуристів. 1 березня у "The Times" було опубліковано у цьому контексті тематичну карикатуру, автором якої є М. Морленд (рис. №5)². На малюнку зображено В. Зеленського у військовій формі оливкового кольору та зі стиснутими руками в кулаки. Навпроти нього, на вершині купи розбитої російської техніки, стоїть В. Путін, який зачитує свої вимоги. Головним лейтмотивом роботи є акцентування уваги на співвідношенні розмірів між обома політиками. В. Зеленський постає в образі "великого лідера", який впевнено, без зайвих коливань, стримує натиск російських військ. Натомість, В. Путіна зображено у вигляді маленького чоловіка "карлика", який не зважаючи на ситуацію на фронті, а саме значні втрати особового складу та військової техніки, продовжує висувати свої вимоги. Такий сюжет карикатури підкреслює факт провалу плану вищого керівництва Кремля щодо швидкого захоплення України.

Надалі, з кожним днем війни образ українського президента тільки зміцнювався. Він набув символічного значення, виступаючи уособленням високих моральних якостей та демократичних цінностей. Натомість образ російського президента дедалі більше набув негативного, аморального відтінку, що зумовлювалося варварською поведінкою російської армії та масовими обстрілами мирних українських міст. 1 березня Росія здійснила чергову серію ракетних ударів по Україні. Близько 8 ранку значного обстрілу зазнав центр Харкова. Дві ракети впали на площу Свободи й будівлю Харківської обласної державної адміністрації (*Ukraine conflict: Russia bombs, 2022*). У той же день, після обіду було завдано удару по Київській телевежі, яка знаходиться біля Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр. Внаслідок вибуху заживо було спалено п'ятеро членів однієї сім'ї, які проходили повз нього (*Philp & Charter, 2022*). Ця подія викликала значне обурення громадськості та меморіальних центрів Голокосту в різних кутках світу. З цього приводу, головний рабин України Yaakov Bleich емоційно зазначив: "The Nazi who should be de-Nazified is one man – and his name is Putin" (*Philp, 2022*).

[cionalnyy opros ukraina v usloviyah voyny 26-27 fevralya 2022 goda.html](https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschena-cionalnyy-opros-ukraina-v-usloviyah-voyny-26-27-fevralya-2022-goda.html) (In Ukrainian).

² Morland, M. (2022, March 01). Cartoon "My demands". *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/morten-morland-times-cartoon-march-1-2022-t7lvcrpm>

¹ Zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny (26–27 liutoho 2022). (2022, February 28). *Sotsiologichna hrupa "Reitynh"*. [https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschena-](https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschena-cionalnyy-opros-ukraina-v-usloviyah-voyny-26-27-fevralya-2022-goda.html)

Рис. 5. Caricature №4. Morten Morland, "My demands", The Times, 2022, March 01

Реакцією на ракетні удари по українських містах й стала поява 2 березня у "The Times" чергової тематичної карикатури (рис. 6). Її створено за мотивами однойменної ілюстрації "The March of Progress" (оригінальна назва "The Road to Homo Sapiens"), виконаної

художником Rudolph Zallinger і вперше опублікованої в 1965 р. у книзі "Early Man" (Howell et al., 1965). Зображення неодноразово наслідувалося та пародіювалося для ілюстрування різних видів прогресу. П. Брукс вирішив також вдатися до нього.

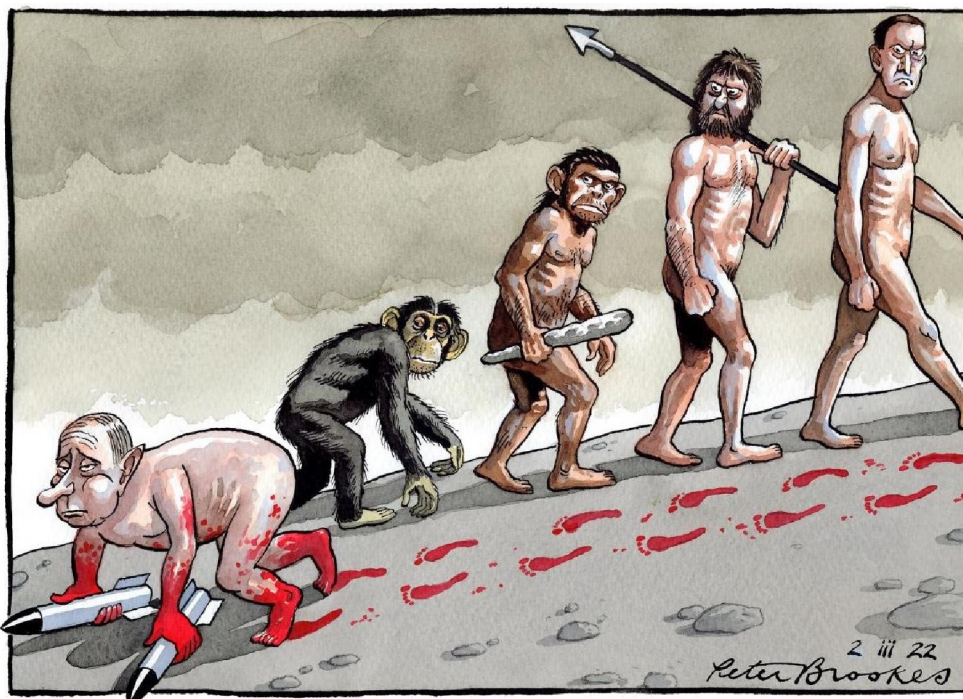

Рис. 6. Caricature №5. Peter Brookes, The Times, 2022, March 02¹

¹ Brookes, P. (2022, March 02). Cartoon. The Times. <https://www.thetimes.co.uk/article/peter-brookes-times-cartoon-march-2-2022-mcnwwb6xs>.

На карикатурі зображено представників різного виду гомінідів, що поступово еволюціонують до людини розумної. Водночас, крокуючи вперед, вони з обуренням дивляться на В. Путіна, який, всупереч прогресу, рухається у зворотному напрямку. При цьому, у своїх руках російський президент тримає ракети та лишає за собою кривавий слід. Такий зміст карикатури не тільки підкреслює злочинний та аморальний характер дій В. Путіна, але й демонструє факт його особистої деградації як виду "Homo sapiens".

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спровокувало одну з найбільших із часів Другої світової війни міграційну кризу. Мільйони українців змушені були покинути власні домівки та рухатися на захід у пошуках прихистку. Лише за перший місяць війни понад 3,6 млн біженців покинули Україну та виїхали за кордон. Додатково 6,5 млн осіб були внутрішньо переміщені (*Ukraine situation, 2022, March 24*).

Зрозуміло, що така глобальна криза стала однією із головних тем для обговорення в засобах масової інформації. У зв'язку з цим, 28 лютого в "The Times" було опубліковано тематичну карикатуру (рис. 7). На ній зображено міністра внутрішніх справ Сполученого Королівства Priti Patel, яка не зважаючи на складне становище та пожежу, задає матері з дитиною питання "are you willing to pick fruit?". Постанова такого, на перший погляд, абсурдного запитання не є випадковістю.

Серед країн Європи, Великобританія належить до числа тих, де діють суворі візові вимоги. Відтак, у перші дні війни та міграційної кризи потрапити в середину країни могли лише близькі члени родини громадян Сполученого Королівства. 26 лютого міністр

імміграції Kevin Foster у своєму твітті (згодом видаленому) запропонував українцям інший спосіб в'їзду до Великобританії: подавати заявки за схемою сезонних працівників для збору фруктів і овочів (*Wheeler, et al., 2022*). Саме ця заява й стала головною причиною появи карикатури М. Морланда, оскільки слова міністра викликали значну критику з боку британського суспільства та політикуму. З цього приводу, тіньовий міністр внутрішніх справ Yvette Cooper емоційно зазначила:

"My God. People are fleeing war in Europe, the like we haven't seen in generations, in search of swift sanctuary. Yet the immigration minister says the answer is they should put in an application to pick Britain's fruit & veg".

Попри критику, британському уряду так і не вдалося швидко вирішити проблему в'їзду до країни українських біженців. Однією із головних причин було питання безпеки. Міністр внутрішніх справ Priti Patel зауважувала, що візи мають вирішальне значення для запобігання приїзду в Британію російських військ та екстремістів (*Dathan & Zeffman, 2022*).

Висновки

Таким чином, британські видання "The Times" і "The Sunday Times" з перших днів пильно стежили за повномасштабною війною Росії проти України. На їхніх сторінках публікувалися різноманітні матеріали, серед яких окреме місце відводилося сатиричній графіці. Остання, попри масову інформатизацію суспільства, появу нових засобів інформації, конкуренцію з боку відео та фотоматеріалів, не втратила своєї актуальності, про що свідчать багатотисячні вподобання у соціальних мережах. Аналіз змісту карикатур показав,

Рис. 7. Caricature №6. Morten Morland, "I said, are you willing to pick fruit?!", The Times, 2022, February 28¹

¹ Morland, M. (2022, February 28). Cartoon "I said, are you willing to pick fruit?!". *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/morten-morland-times-cartoon-february-28-2022-mjntmfcb9>

що таймсівські художники зайняли виражену проукраїнську та антиросійську позицію. У зв'язку з цим, чітко виділяються два головні образи: позитивний – український, та негативний – російський. Однією із особливостей проаналізованих карикатур “The Times” і “The Sunday Times” є їх персоніфікований характер: ознайомлюючись з ними, читач одразу ж розуміє, хто зображений і кого саме висунуто на роль головного «винуватця». При цьому, кожен із героїв являє собою збірний образ. Так, В. Зеленський є уособленням України та українців, В. Путін – Росії та росіян, група Дж. Байдена, Б. Джонсона, Е. Макрона – союзна Заходу.

Оскільки карикатуристи “The Times” і “The Sunday Times” зайняли антиросійську позицію, то головним об'єктом висміювання став В. Путін, за яким було закріплено серію різних образів. Перший з них демонструє російського президента як «радянського вождя» та продовжувача політики В. Леніна та Й. Сталіна. Другий має виключно стилістично-зовнішнє вираження та зображує В. Путіна у вигляді «напівголого мачо», що самовпевнено їздить верхи на танку. Третій образ репрезентовано у контексті суперництва з українським президентом. В. Путін постає у вигляді «карлика», тоді як В. Зеленського зображено «великим лідером», який уособлює собою Україну та її народ, мужньо протистоїть наступу російської армії. Зі збільшенням кількості ракетних обстрілів українських міст та вбитих мирних жителів, автори карикатур ще більше зневажливо поставилися до образу російського президента, підкреслюючи його особисту деградацію як виду “Homo sapiens”. Були піддані критиці також й політичні лідери Заходу, відповідь яких на збройну агресію Росії, на думку авторів карикатур, була надто слабкою та пасивною. Окремого висміювання зазнала провальна політика британського уряду щодо швидкого вирішення проблеми в'їзду українських біженців до Сполученого Королівства.

Подяки

Висловлю щирі слова вдячності the Krzysztof Skubiszewski Foundation (пол. Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego), яка у такий нелегкий час для українських вчених, сприяє збереженню наукового потенціалу України. Саме завдяки її грантовій фінансовій допомозі й стало можливим написання цієї роботи. Окрема подяка Manchester University Press, які з люб'язністю надали безкоштовний доступ до електронної версії колективної наукової роботи “Comic empires: Imperialism in cartoons, caricature, and satirical art” за редакцією Richard Scully and Andrekos Varnava. Насамкінець, висловлюю слова вдячності редакції журналу “Схід” за співпрацю та публікацію статті.

REFERENCES

- Ames, W. (2021, November 12). Caricature and cartoon. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon>
- Browne, T. (1835). Letter to a Friend. *Sir Thomas Browne's Works: Including His Life and Correspondence*. V. 4 (p. 33–51). London: William Pickering Josiah Fletcher Norwich
- Dathan, M., Zeffman, H. (2022, February 28). Opening border to Ukrainians would let in Russian agents, says Priti Patel. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/britain-will-let-in-more-ukrainian-refugees-says-wallace-qczk009gf>
- Demm, E. (1993). Propaganda and Caricature in First World War. *Journal of Contemporary History*, 1, 163–192.
- Duccini, H. (2001). Political caricatures: The Art of Getting Laughs on Your Side. *Historia*, 651, 48–49.
- Gilbert, Ch. (2021). *Caricature and National Character. The United States at War*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Hewitson, M. (2013). Black Humour: Caricature in Wartime. *Oxford German Studies*, 2, 213–235. <https://doi.org/10.1179/0078719112Z.00000000013>
- Higgins, A., Mendel, I. (2019, April 21). Ukraine Election: Volodymyr Zelensky, TV Comedian, Trounces President. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/04/21/world/europe/Volodymyr-Zelensky-ukraine-elections.html>
- Howell, F. Clark and the Editors of Time-Life Books (1965). *Early Man*. New York: TIME-LIFE Books. P. 41–45.
- Katola, V. (2017). Zhanrova spetsyfika ukraïnskoi satyrychnoi zobrazhalnoi publitsystyky na temu rosiiskoi ahresii (za materialamy internet-resursiv). *Mediaprostir*, 10, 92–96. (In Ukrainian).
- Kutsyk, R. (2017). Karykatura yak osoblyvyi mekhanizm informatsiinoi propahandy na terytorii ukraïnskykh hubernii Pivdenno-Zakhidnoho kraïu u 1914–1917 rr. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 47, 86–91. (In Ukrainian).
- Lynch, B. (1927). *A history of caricature*. Boston: Little, Brown, & co. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.179086/page/n9/mode/2up>
- Maievskiy, O. (2018). *Politychni plakaty i karykatura yak zasoby ideolohichnoi borotby v Ukraini 1939–1945 rr.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 268 s. (In Ukrainian).
- Parfitt, T. (2019, April 20). I've come to break the system, says comedian leading polls for Ukraine's presidential election. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/ive-come-to-break-the-system-says-comedian-leading-polls-for-ukraines-presidential-election-3prqzsq7>
- Philp, C. (2022, March 02). “The Nazi who should be de-Nazified is one man – and his name is Putin”. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/the-nazi-who-should-be-de-nazified-is-one-man-and-his-name-is-putin-m5686snn3>
- Philp, C., Charter, D. (2022, March 02). Leave now, Putin warns as he prepares to attack Kyiv. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-ukraine-war-missiles-hit-kharkiv-as-convoy-approaches-kyiv-0z2xphw9q>
- Pietsch, B., Westfall, S. (2022, March 02). What to know about Volodymyr Zelensky, Ukraine's TV president turned wartime leader. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/01/ukraine-president-volodymyr-zelensky-russia/>
- Putin nazvav rozpad SRSR «katastrofoiu». (2005, April 25). *BBC.UKRAINIAN.com*. https://www.news/story/2005/04-050425_putin_rus (In Ukrainian).
- Pytlova, L. (2014a). Brytanska politychna karykatura yak dzherelo do vyvchennia istorii mizhnarodnykh vidnosyn naperedodni Pershoi svitovoi viiny. In *Persha svitova viina u viiskovo-istorychnomu vymiri (do 100-richchia podii): Zbirka materialiv mizhnarodnoho naukovoho forumu 26–28 chervnia 2014 r.* (s. 24–26). Lviv: ASV. (In Ukrainian).
- Pytlova, L. (2014b). Druzi ta vorohy Velykoi Brytanii na storinkakh chasopysu «Panch» 1890 r.: satyrychni obrazy u konteksti zahalnopolitychnoho dyskursu. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 21, 177–189. (In Ukrainian).
- Pytlova, L. (2014c). Evoliutsiia obrazu Spoluchenykh Shtativ Ameryky u brytanskii hromadskii dumtsi pid chas Pershoi svitovoi viiny (za materialamy chasopysu «Panch»). In Dorofeev D.V. (Red.), *SSHА: istoriya, obshchestvo, kultura: sbornik dokladov II mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii 14 marta 2014 g., g. Simferopol* (s. 12–16). (In Ukrainian).
- Pytlova, L. (2016a). Evolyutsiya obrazu Rossii v karikature britanskogo zhurnala «Panch» vo vremya Pervoi mirovoi voïni: «chuzhoi sredi svoikh» – «chuzhoi». In Troyan S. S. (Red.), *Mirovie voïni v istorii chelovechestva (k 100-letiyu nachala pervoi i 75-letiyu nachala vtoroi mirovikh voïni): monografiya* (76–109). Kyiv: NIKA-Tsentr. (In Russian)

- Pytlova, L. (2016b). Russia in Punch cartoons: 1914–1918. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 25, 138–153. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2016_25_13 (In Ukrainian).
- Pytlova, L., Burakov, Ya. (2019). Ukraina, Rosiia i svitova bezpeka u karykaturi Derila Keihla ta internet-resursu Cagle Cartoons. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 31, 206–224. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.206-224> (In Ukrainian).
- Rodgers, J. (2009, August 05). Putin's action-man holiday album. *BBC*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8185524.stm>
- Salata, O. (2013). Karykatura yak mekhanizm informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na naselennia v roky Druhoi svitovoi viiny. *Hileia: naukovyi visnyk*, 73, 37–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_17 (In Ukrainian).
- Savchuk, M. (2012). Karykatura. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versii* Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=9807 (In Ukrainian).
- Scully, R., Varnava, A. (Ed.). (2020). *Comic empires. Imperialism in cartoons, caricature, and satirical art*. Manchester: Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526142955>
- Scully, R., Varnava, A. (2019). Introduction: the importance of cartoons, caricature, and satirical art in imperial contexts. In Scully, R., Varnava, A. (Ed.). *Comic empires. Imperialism in cartoons, caricature, and satirical art* (1–28). Manchester: Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526142955.00006>
- Snoddy, R. (2004, November 01). Why the Times had to change. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/media/why-the-times-had-to-change-531639.html>
- Streicher, L. (1967). On a Theory of Political Caricature. *Comparative Studies in Society and History*, 9(4), 427–445. <https://doi.org/10.1017/S001041750000462X>
- Troianovski, A. (2019, April 19). Hoping for peace, Ukraine's voters appear likely to elect a comedian as president. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/europe/hoping-for-peace-ukraines-voters-appear-likely-to-elect-a-comedian-as-president/2019/04/19/4a192aba-603f-11e9-bf24-db4b9fb62aa2_story.html
- U Berlini davaly Ukraini "kilka hodyn" pislia vtorhnennia Rosii – posol (2022, March 29). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/29/7136828/> (In Ukrainian).
- Ukraine conflict: Russia bombs Kharkiv's Freedom Square and opera house. (2022, March 01). *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60567162>
- Ukraine election: Comedian Zelenskiy wins presidency by landslide. (2019, April 22). *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-48007487>
- Ukraine situation: Flash Update №5 (2022, March 24). United Nations High Commissioner for Refugees. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/91589>
- Walker, Sh. (2019, April 22). Comedian wins landslide victory in Ukrainian presidential election. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/21/zelenskiy-wins-second-round-of-ukraines-presidential-election-exit-poll>
- Walker, Sh. (2019, April 22). Comedian wins landslide victory in Ukrainian presidential election. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/21/zelenskiy-wins-second-round-of-ukraines-presidential-election-exit-poll>
- Wheeler, C., Yorke, H., Moody, O. (2022, February 27). Downing Street draws up plans to resettle Ukrainians in Britain. *The Sunday Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/downing-street-draws-up-plans-to-resettle-ukrainians-in-britain-brdv969dp>
- Wright, T. (1865). *A history of caricature & grotesque in literature and art*. London: Virtue Bros. <https://catalog.hathitrust.org/Record/101686651>
- Yatsymirsk M. (2015). Vizualni teksty v sotsialnykh merezhakh (refleksii, kontsepty, emotsii). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria: Zhurnalistyka*, 40, 342–350. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2015_40_35 (In Ukrainian).

Caricature as one of the information mechanisms for constructing the image of Russia's war against Ukraine: according to the materials of "The Times" and "The Sunday Times"

Ruslan Kutzyk (ORCID 0000-0001-5631-9385)

Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)

The article presents the author's vision of the caricature as an informational mechanism for constructing the image of Russia's war against Ukraine. The subject of the study was the satirical graphics of one of the most famous and authoritative publications in the world - the British newspaper "The Times" and its separate Sunday edition "The Sunday Times". Chronologically, the work covers a small but revealing period: the first 7 days of Russia's full-scale armed aggression. At this time, the world mass media literally "exploded" with news reports about events in Ukraine.

As a result of the research, it was established that from the first days of the full-scale war, the cartoonists of "The Times" and "The Sunday Times" took a clearly expressed pro-Ukrainian and anti-Russian position. The main object of their ridicule was V. Putin, who was attached to a series of different images: "Russian-Soviet leader", "half-naked macho" and "dwarf". With the increase in the number of rocket attacks on Ukrainian cities and killed civilians, the authors of the cartoons treated the image of the Russian president even more contemptuously, emphasizing the fact of his degradation as a type of "reasonable person". The positive image of the Ukrainian president became a direct counterpoint to the negative image of V. Putin. To the readers of The Times and The Sunday Times, V. Zelenskiy appears as a "great leader" who, personifying Ukraine and its people, courageously resists the onslaught of the Russian army. Cartoonists also drew attention to the image of political leaders of the West, who are also criticized for their inability to successfully oppose Russia's armed aggression. The policy of the British government regarding the settlement of the entry of Ukrainian refugees to the United Kingdom was separately ridiculed.

Keywords: caricature, information mechanism, image construction, Russia's war against Ukraine, full-scale invasion, The Times, The Sunday Times.

Received (Надійшла до редакції): 22.08.2022, Accepted (Прийнята до друку): 03.10.2022

Available online (Опубліковано онлайн) 31 October 2022

СХІД Том 3 (3) 2022

Інформаційна епоха, мережеве суспільство та нові форми ідентичності